

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

น้ำเป็นปัจจัยพื้นฐานที่มีความสำคัญในการพัฒนาประเทศในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการเกษตร อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว ตลอดจนการพัฒนาในด้านสังคมและวัฒนธรรม การวางแผนการพัฒนาแหล่งน้ำที่เหมาะสมถูกต้อง และเพื่อการจัดหาแหล่งน้ำ ตามภูมิภาคต่าง ๆ ให้มีอย่างเพียงพอกับความต้องการ เป็นสิ่งที่รัฐบาลควรสนับสนุนและเร่งรัดดำเนินการ โดยมอบหมายให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทำการศึกษา วิเคราะห์ และดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำ อย่างมีเหตุผล หากโครงการใดโครงการหนึ่งมีความเหมาะสมทางด้าน เศรษฐกิจ และสังคม อีกทั้งสามารถ แก้ไข ป้องกันผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมได้แล้ว รัฐบาลต้องมีนโยบายที่ชัดเจน ในการดำเนินการสนับสนุน ให้สอดคล้องตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยไม่ควรดำเนินการล่าช้าจนเกิดผลเสียหายต่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่อาศัยน้ำเป็นปัจจัยในการพัฒนา ซึ่งในที่สุดก็คาดว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำที่กำลังเป็นที่น่าวิตกอยู่ในปัจจุบันนี้ ให้บรรเทาเบาบางหรือหมดไปได้ (ปราโมทย์ ไม้กัณฑ์, 2536 หน้า 43)

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (2541) รายงานว่า ความต้องการใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคของประชาชนและการผลิตของสาขาเศรษฐกิจต่าง ๆ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศไทย และการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรแต่แหล่งน้ำ ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ดังกล่าวมีจำนวนจำกัด ซึ่งจะเป็นตัวจำกัดการเพิ่มผลผลิต โดยเฉพาะการผลิตทางการเกษตรในปัจจุบัน พื้นที่เพาะปลูกทางการเกษตรที่ได้รับประโยชน์จากการชลประทานประมาณร้อยละ 22 หรือประมาณ 29 ล้านไร่ ของพื้นที่ถือครองทางการเกษตร ทั้งหมด โดยที่ทั้งประเทศมีอ่างเก็บน้ำทั้งขนาดใหญ่และขนาดกลางที่ใช้ประโยชน์ทั้งการเกษตร อุตสาหกรรมและอื่น ๆ รวม 392 แห่งสามารถเก็บกักน้ำได้รวม 70,000 ล้านลูกบาศก์เมตร และมีศักยภาพในการขยายแหล่งเก็บกักน้ำขนาดใหญ่เพิ่มเติมต่อไปน้อยมาก อันเนื่องมาจากข้อจำกัดทางกายภาพของพื้นที่และปัญหาด้านผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ยังมีหมู่บ้านต่าง ๆ ในชนบทที่ขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้อีกถึงประมาณ 28,750 หมู่บ้าน และขาดแคลนน้ำเพื่อเพาะปลูกทางการเกษตรในฤดูแล้งมากกว่าร้อยละ 50 ของจำนวนหมู่บ้านทั้งประเทศ ทรัพยากรน้ำที่มีอยู่ทั้งแหล่งน้ำผิวดิน แหล่งน้ำใต้ดิน และน้ำบาดาล ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติและที่สร้างขึ้นเอง มีความเสื่อมโทรมลงและมีปัญหาคุณภาพน้ำ อันเนื่องมาจากการใช้ และการจัดการที่ขาดประสิทธิภาพมีการใช้น้ำอย่างไม่ประหยัดและ

การขัดแย้งระหว่างผู้ใช้น้ำในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การบริการ และการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน การใช้น้ำบาดาลเกินสมดุลทางธรรมชาติจนก่อให้เกิดวิกฤตการณ์น้ำบาดาลและแผ่นดินทรุด การใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำโดยปราศจากการคำนึงถึงความเหมาะสมของสภาพลุ่มน้ำและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ส่งผลให้ทรัพยากรน้ำที่มีอยู่เสื่อมโทรมลงรวมทั้งความสามารถหรือประสิทธิภาพในการเก็บกักน้ำลดลงจำเป็นต้องได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพให้ดีขึ้นโดยเร่งด่วน

รัฐบาลได้ใช้งบประมาณเป็นจำนวนมากในการพัฒนาแหล่งน้ำทั้งประเทศ แต่ยังมีแหล่งน้ำบางแห่ง ซึ่งราษฎรได้อาศัยอยู่ในบริเวณ ได้รับประโยชน์จากแหล่งน้ำยังมีได้นำน้ำไปใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ คู่มาต่อการลงทุน ดังนั้น รัฐบาลจึงได้มีนโยบาย ให้ดำเนินการจัดทำโครงการพัฒนาแหล่งน้ำต่อเนื่อง เพื่อให้ราษฎรได้นำน้ำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยกำหนดให้มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำขึ้น เพื่อให้ราษฎรที่ได้รับประโยชน์จากแหล่งน้ำได้มีการรวมกลุ่มกัน ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ในการที่จะแบ่งปันน้ำกันใช้ อย่างเป็นธรรมและทั่วถึง

สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทในฐานะที่ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้รับผิดชอบ การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในเขตเร่งรัดพัฒนาชนบท จึงมีภาระกิจในการให้ความรู้ ความเข้าใจ แก่ราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณแหล่งน้ำเหล่านั้น ให้รู้จักการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ การมีส่วนร่วมใน การดูแล บำรุงรักษาและซ่อมแซมแหล่งน้ำ ตลอดจนการนำน้ำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

โครงการอ่างเก็บน้ำห้วยแม่เหยียบ และโครงการอ่างเก็บน้ำแม่ยางิ้ว บ้านวังดิน หมู่ที่ 4 ตำบลลี่ อำเภอลี่ จังหวัดลำพูน เป็นโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กของจังหวัดลำพูนซึ่งสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ได้ดำเนินการก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2531 และ พ.ศ. 2536 ตามลำดับ ลักษณะโครงสร้างของโครงการอ่างเก็บน้ำห้วยแม่เหยียบ เป็นประเภทเขื่อนดิน มีความจุอ่างเก็บน้ำ 1,100,000 ลูกบาศก์เมตร สามารถส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกในเขตโครงการได้ประมาณ 1,500 ไร่ ประกอบด้วย ตำบลลี่ บ้านวังดินหมู่ที่ 4, 6 และ 14 และตำบลป่าไผ่ บ้านป่าจี้ หมู่ที่ 3 สำหรับโครงสร้างของอ่างเก็บน้ำแม่ยางิ้ว เป็นประเภทเขื่อนดิน มีความจุอ่างเก็บน้ำ 1,381,750 ลูกบาศก์เมตร สามารถส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกในเขตโครงการได้ประมาณ 1,000 ไร่ ในท้องที่ ตำบลลี่ บ้านวังดิน หมู่ที่ 4, 6, 8, 9, 14 และ 15 ซึ่งโครงการอ่างเก็บน้ำทั้ง 2 แห่ง เป็นแหล่งอุปโภคบริโภค บรรเทาอุทกภัยในเขตโครงการและเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งหลังจากที่ดำเนินการก่อสร้างแล้วเสร็จ ได้มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อเป็นศูนย์กลางของการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในด้านต่าง ๆ ที่มาให้คำแนะนำ ถ่ายทอดเทคโนโลยี วิชาความรู้ และความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ก่อให้เกิดการร่วมมือกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและกลุ่มผู้ใช้น้ำ ช่วยเหลือกลุ่มผู้ใช้น้ำมีความรู้สึก

เป็นเจ้าของแหล่งน้ำ โดยดำเนินการบริหารการใช้น้ำโดยกลุ่มและเพื่อประโยชน์ของกลุ่มเอง (สำนักงาน รพช. 2531, 2536)

ความสำเร็จในอันที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก มาจากการจัดการน้ำ ซึ่งการจัดการน้ำเป็นกิจกรรมที่ต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล โดยเฉพาะการจัดการน้ำ ในระดับไร่นาจะต้องเกี่ยวข้องกับเกษตรกรผู้ใช้น้ำ และเจ้าหน้าที่จากส่วนราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้จะเกี่ยวกับงานด้านวิศวกรรมในการจัดการระดับโครงการแล้วยังต้องมีกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สถาบันเกษตรกรผู้ใช้น้ำและการปรับปรุงเพิ่มผลผลิตให้สอดคล้อง รวมอยู่ในโครงการด้วย กล่าวโดยสรุป การจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำ หมายถึง การจัดการในเรื่อง การส่งน้ำ การแพร่กระจายน้ำ การควบคุมตรวจวัดปริมาณน้ำ เพื่อให้แก่พืชตามจำนวน และระยะเวลาที่ต้องการอย่างมีประสิทธิภาพ การส่งเสริมความรู้ในการใช้น้ำ โดยดำเนินการในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง คือการปรับปรุงระบบส่งน้ำการระบายน้ำ ตลอดจนการบริหารงานส่งน้ำทุกระดับให้มีประสิทธิภาพโดยมีการฝึกอบรมแก่เจ้าหน้าที่ทุกระดับที่เกี่ยวข้อง จัดตั้งองค์กรผู้ใช้ น้ำในรูปแบบที่เหมาะสมให้เกษตรกรได้รับความรู้และมีส่วนร่วมในการพัฒนารวมถึง การส่งเสริม แนะนำ เผยแพร่ ในเรื่องการส่งน้ำ การใช้น้ำ การดูแลรักษาในไร่นาของเกษตรกร ตลอดจน วิเคราะห์ผลการดำเนินงานเพื่อให้ทราบปัญหา และวิธีการแก้ไข ซึ่งการมีส่วนร่วม ของเกษตรกรในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำ อยู่ที่ประสิทธิภาพของการจัดการน้ำและผลของ การมีส่วนร่วม จะทำให้การจัดการน้ำดีขึ้น มีผลต่อการเพิ่มผลผลิตและเพิ่มรายได้ข้ระดับ คุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษา สภาพการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำในปัจจุบันว่า เป็นอย่างไร เกษตรกรมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำมากน้อยแค่ไหน และมีปัจจัยอะไรที่มีผลกระทบต่อ การมีส่วนร่วม เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการวางแผน แนะนำแนวทางในการใช้น้ำ และ การจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำให้เป็นประโยชน์ และยังสามารถใช้เป็นแนวทางเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ใน พื้นที่อื่น ๆ ที่มีการจัดการน้ำ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ และมีประสิทธิภาพสูงสุดต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันของการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยแม่เหียบ และอ่างเก็บน้ำแม่ยาวจัว อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
2. เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยแม่เหียบ และอ่างเก็บน้ำแม่ยาวจัว อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
3. เพื่อศึกษาปัจจัย ที่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยแม่เหียบ และอ่างเก็บน้ำแม่ยาวจัว อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

1.3 สมมุติฐานการศึกษา

1. เกษตรกรผู้ใช้น้ำมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำระดับต่ำ
2. เกษตรกรที่มีระดับการศึกษา ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการน้ำ รายได้ของครัวเรือน พื้นที่ถือครอง จำนวนสมาชิกในครัวเรือน การได้รับข้อมูลข่าวสาร และตำแหน่งทางสังคมที่แตกต่างกัน มีระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำแตกต่างกัน

1.4 ขอบเขตในการวิจัย

ก. ขอบเขตพื้นที่และประชากรในการศึกษาวิจัย ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยภาคสนามที่มุ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำของ รพช. ท้องที่อำเภอสี จังหวัดลำพูน จำนวน 7 หมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์ด้านท้ายโครงการมีเพียง 7 หมู่บ้าน โดยประชากรที่ศึกษาเป็นหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรที่ประกอบอาชีพ ทำนา ทำไร่ ทำสวน มีจำนวนทั้งสิ้น 170 ครัวเรือน

ข. ขอบเขตด้านเนื้อหา ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ จะศึกษาสภาพปัจจุบันของการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยแม่เหยียบ และอ่างเก็บน้ำห้วยแม่ยาว ซึ่งจะศึกษาวิธีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการกลุ่มผู้ใช้น้ำ ตลอดจนศึกษาตัวแปรอิสระเกี่ยวกับระดับการศึกษา ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำ รายได้ของครอบครัว พื้นที่ถือครอง จำนวนสมาชิกในครัวเรือน การได้รับข้อมูลข่าวสาร ตำแหน่งทางสังคม ตัวแปรตาม ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำของเกษตรกร ด้านการปรึกษาหารือ การประสานงาน การดำเนินการ การรับผลประโยชน์ การติดตามผล และปัจจัยที่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำ

1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีคำอธิบายศัพท์ที่ใช้เฉพาะในวิจัยที่ควรทราบเป็นเบื้องต้น ดังนี้

1. เกษตรกร หมายถึง หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกร หรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกร ที่มีอาชีพทางการเกษตรในเขตพื้นที่โครงการอ่างเก็บน้ำของ รพช. อำเภอสี จังหวัดลำพูน
2. การจัดการน้ำ หมายถึง การจัดการน้ำในระดับไร่นาที่เกี่ยวกับการจัดการส่งน้ำ การแพร่กระจายน้ำ การควบคุมตรวจวัดปริมาณน้ำ เพื่อให้พืชที่ปลูกตามจำนวนและระยะเวลา ที่ต้องการอย่างมีประสิทธิภาพ โดยผสมผสานกับการดำเนินกิจกรรมด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เศรษฐกิจ สังคม กลุ่มผู้ใช้น้ำและการส่งเสริมความรู้ในการใช้น้ำ

3. การได้รับข้อมูลข่าวสาร หมายถึง จำนวนแหล่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับความรู้ในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำที่เกษตรกรได้รับ

4. ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการน้ำของเกษตรกร หมายถึง ความเข้าใจ ในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำ

5. ตำแหน่งทางสังคม หมายถึง สิ่งที่กำหนดบทบาทและหน้าที่เกษตรกรทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน กรรมการหมู่บ้าน กรรมการสภาตำบล และกรรมการวัด เป็นต้น

6. การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำ หมายถึง กิจกรรมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรกร คือ

- การมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ หมายถึง เกษตรกรได้พูดคุยพบปะสนทนา เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและนำเสนอความคิดเห็นในที่ประชุม เกี่ยวกับการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำ ตลอดจนได้ร่วมกำหนดแผนการใช้น้ำในแต่ละฤดูกาล

- การมีส่วนร่วมในการประสานงาน หมายถึง การที่เกษตรกรได้ติดต่อประสานงานในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำ และกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำ

- การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ หมายถึง เกษตรกรได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลซ่อมแซมแหล่งน้ำ บำรุงรักษาคลองส่งน้ำ ปราบวัชพืชในคลองส่งน้ำ

- การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ หมายถึง เกษตรกรมีส่วนร่วมรับผล ประโยชน์จากการใช้น้ำอย่างเพียงพอ เพื่อการผลิตทางการเกษตร

- การมีส่วนร่วมในการติดตามผล หมายถึง เกษตรกรมีส่วนร่วมในการพิจารณาถึง ความสำเร็จ ความล้มเหลว ปัญหาอุปสรรคและการปรับปรุงแก้ไข

1.6 กรอบแนวความคิดและขอบเขตในการวิจัย

กรอบแนวความคิดในการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ได้แนวทางในการวิจัยโดยสามารถนำมาสร้างกรอบแนวความคิดในการวิจัย (Conceptual framework) เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรตามแผนภูมิ ดังนี้

